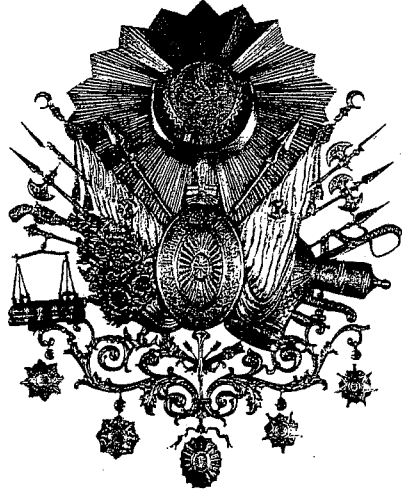

TÜRKLER

10

EDİTÖRLER

HASAN CELÂL GÜZEL
PROF. DR. KEMAL ÇİÇEK
PROF. DR. SALİM KOCA

E N İ T Ü R K İ Y E Y A Y I N L A R I

OSMANLI HAZİNELERİ

YRD. DOÇ. DR. ARZU TOZDUMAN TERZİ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ / TÜRKİYE

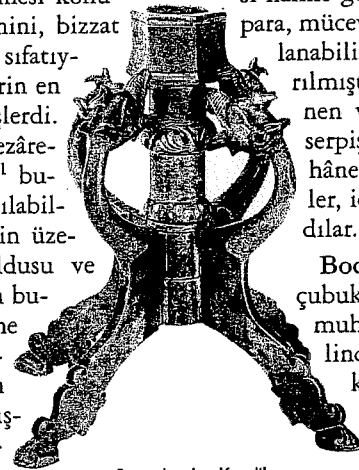
Hazine kelimesinin sözlük anlamı, para veya sair kıymetli eşyaların saklanması mahsus yer, sandık veya depo'dur. Devlet idaresinde ise hazine kelimesinin daha geniş bir anlam ifade ettiği görülmektedir. Nitekim bir devletin hazinesi ile kastedilen anlam, devletin varlığını sağlayacak her türlü para ve kıymetli eşyanın toplandığı, yönetim sınırları içerisinde elde edilen bütün gelirlerin muhafaza edildiği ve aynı zamanda devletin yapmakla mükellef olduğu her türlü masrafların karşılandığı bir kurumdur. Bu anlamıyla da hazineye, sadece para veya kıymetli eşyaların saklandığı bir sandık olmaktan ziyade devletin idarî mekanizmasının sürekliliğini sağlayan, para giriş-çıkışlarının sürekli bir şekilde yaşandığı önemli bir finans kurumu olarak bakmak daha yerinde olacaktır.

Osmanlı malî yapısı çerçevesinde, kuruluşundan XVIII. yüzyılın ortalarına kadar Birun (Dış) ve Enderun (İç) adlarını taşıyan iki hazinenin varlığı, Osmanlı arşiv kaynaklarından tespit edilmektedir. Bunlardan dış hazine yani Birun hazinesi yukarıda işaret edildiği şekliyle hazinenin geniş manasını karşılamaktaydı. Yani "Taşra Hazinesi", "Hazine-i Amire", "Maliye Hazinesi" veya "Divân-ı Hümayûn Hazinesi" adlarıyla da anılan dış hazine, gelirlerin toplandığı ve muayyen kanunlarla mahallerine sarf edildiği devletin esas hazinesi konumundaydı. Hazine-i Amire'nin yönetimini, bizzat padişah tarafından devlet işlerinin amiri sıfatıyla görevlendirilen sadrazam ve malî işlerin en yetkili kişisi olan başdefterdar üstlenmişlerdi. Başka bir ifade ile hazine "sadrızamın nezâretinde ve başdefterdârın mes'uliyetinde"¹ bulunurdu. Nitekim hazineden ödeme yapılabilmesi için düzenlenen hazine tezkiresinin üzerinde muhakkak, sadrazamın buyuruldusu ve sahh'ı ile başdefterdârın toplu imzâsının bulunması gerekiyordu.² Aksi halde ödeme yapılmazdı. XVIII. yüzyılda hazine tezkireleri üzerine ödemenin hangi gelirden yapılacağına belirtilmesine de başlanılmıştı. Hazine-i Amire'ye girecek olan meblağ, veznedarlar, ruznamçeciler, sergi nâ-

zırı, sergi kâtibi ve çadır mehterbaşları huzûrunda, veznedârbaşı tarafından teslim alınır. Karşılık olarak da teslimâtı yapan kişiye ruznamçeden pusula verilir. Her akşam, hazineye giren ve çıkan paranın muhasebesi yapılır. Bu işlem sırasında veznedârbaşıdaki mevcut nakit ile pusulalar karşılaştırılır ve gerekli harcamalar için veznedârbaşıda 4-5 kese bırakıldıktan sonra geri kalan miktar hazineye konularak, mühürlenirdi.³

Enderun Hazinesi yani iç hazine ise fonksiyon itibarıyla kıymetli para, mücevher ve eşyaların saklandığı bir depo veya sandık vazifesini görmekteydi. Osmanlı belgelerinde kimi zaman "Hazine-i Hassa" adıyla da anılan bu hazine, Hazine-i Amire'nin yedeği durumundaydı. Nitekim Hazine-i Amire'nin ihtiyaçtan fazla olan varidâtı sarayda Enderun Hazinesi'nde muhafaza edilir⁴ ve burada altın ve gümüş nakdinden başka kıymetli mücevherât, çok değerli kumaş, halı vesâir eşyalar da bulunurdu.⁵ Enderun hazinesinin idârecisi hazinedârbaşıydı. İlgili işlemleri yürütmek üzere görevli bir diğer vazifeli ise hazine kethüdasıydı. XVI. ve XVII. yüzyıllarda hazineye para girip çıkması hazinedârbaşı tarafından düzenlen ve temessük adı verilen senetle gerçekleştirirdi. XVII. asrın sonlarına doğru Enderun hazinesi nakit yönünden eridiği için, hazine kethüdası hazinenin yetkili si haline gelmişti.⁶ İç hazine bünyesinde saklanacak para, mücevher ve kıymetli eşyalar, cinslerine ve kullanılabilirlik derecelerine göre farklı birimlere ayrılmıştı. Her biri ayrı bir sandık vazifesini üstlenen ve Topkapı Sarayının farklı mekanlarına serpiştirilmiş olan, Hasoda, Bodrum, İfraz, Çilhâne, Raht, Hil'at adlarıyla anılan bu hazineler, iç hazinenin bir çeşit fonları durumundaydılar.

Bodrum hazinesinde altın, gümüş sikke ve cubukları bulunurdu. İfraz hazinesi mevcut muhtelif cins sikkelerden ayrılıp, ihtiyaç halinde sarf edilmek üzere hazırlanmış meskûkâtın bulunduğu yer idi. Buradaki altın ve gümüş avânî sonraki asırlarda gerektiğinde bir hey'et tarafından çıkarılarak sikke kesilmek üzere Darphâne'ye gönderilmışti.

Som altından Kandil

TARİH BOYUNCA DÜNYADA VE TÜRKLERDE DENİZCİLİK SEMİNERİ

17-18 Mayıs 2004

BİLDİRİLER

"GLOBUS" DÜNYA BASİMEVİ
İSTANBUL 2005

Hazine-i Hassa

HAZİNE-İ HASSA VAPUR KUMPANYASI

Arzu T. TERZİ*

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tasnifi tamamlanarak araştırmacıların hizmetine sunulan her yeni fondaki belgeler, tarih çalışmalarında yer alan bazı tespitlerin değiştirilmesine de vesile olmaktadır. Aslında ilmî çalışmalarda bilinmeyen ortaya çıkarılması veya bilinenin yeni belgeler ışığında geliştirilmesi ya da değiştirilmesi, ilmin var olma sebebi olmalıdır. Dolayısıyla bu sempozyuma iştirak ederek arşivde konuyla ilgili yeni açılan tasniflerden istifade suretiyle çalışma yapmak, Hazine-i Hassa Vapur Kumpanyası konusunda kendi kendimi geliştirme ve yenileme imkânını sağlamıştır. Zira *Hazine-i Hassa Nezareti* adlı kitabımızda Salnamelere dayanarak varlığını H. 1268 (1851-52) yılından itibaren tespit ettiğimiz Hazine-i Hassa Vapur Kumpanyası'nın¹, yeni tasnifler açıldığında aslında 1847 yılında kurulduğu ve hatta bir de kuruluş hikâyesinin olduğu ortaya çıkmıştır².

Hikâye Ereğli kömür madenlerinin keşfi ile başlamaktadır. Ereğli kömür madenleri ilk kez 23 Şubat 1841 yılında Sultan Abdülmecid'in iradesi üzerine altı hissedenden oluşan bir şirket halinde işletilmeye başlanmıştır. Her ne kadar kömür yataklarının işletilme isteği hemen İngilizlerden gelmişse de, bu yataklarının bulunduğu arazinin sahibesinin Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan olması ve Sultanın böyle değerli maden yataklarının yabancılar tarafın-

* Yrd.Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Arzu T. Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 2000, s. 88-89.

² Yeni açılan tasniflerde çıkan belgeler bu konudaki çalışmalarımıza derinleştirmemize imkân sağlamıştır. Dolayısıyla burada yayınlanan metin Hazine-i Hassa Vapur Kumpanyası'na dair tarafımızdan halen devam ettirilmekte olan geniş çaplı bir çalışmanın özeti mahiyetindedir.

T.C.
BAŞBAKANLIK
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Yayın Nu: 12

I. MİLLÎ ARŞİV ŞÛRASI

(Tebliğler-Tartışmalar)

<20-21 Nisan 1998 ANKARA>

ANKARA 1998

Hazine-i Hassa

HAZİNE-İ HÂSSA DEFTERLERİ

(Mahiyetleri - Tasnifleri Hakkında Tespitler)

Dr. Arzu TERZİ*

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bünyesinde meydana gelen değişiklikler neticesinde bir ihtiyat hazinesi haline gelen Darphâne-i Âmire, bu yeni işleviyle birlikte, aynı dönemde Padişahın özel hazinesi olan Ceyb-i Hümayûn'a âit gelirlerin idâresi vazifesini de üstlenmiş; padişah ve hanedân mensuplarının gelirlerinin yönetimini Tanzimat'a kadar devam ettirmiştir.

Tanzimât-ı Hayriye'nin ilânından sonra Osmanlı Maliyesinde köklü değişiklikler yapılmış ve Osmanlı devlet adamları idârede merkezîyetçi bir yönetim uygulamaya başlayarak, tek hazine ve tek bütçe sistemine geçmişler; bir kaç istisna dışında padişaha âit bütün gelirler de devletin esas hazinesine aktarılmıştır. Padişah ve sarayın masraflarını karşılamak için ise, Maliye Hazinesi'nden padişaha periyodik olarak her ay *tahsisat-ı seniyye* adı altında bir maaş ödenmesi kararına varılmıştır. Bu yeni dönemde tahsisat-ı seniyye her ay Maliye Hazinesi'nden Darphâne kanalıyla Ceyb-i Hümayûn Hazinesi'ne ulaştırılmıştır. Böylece Ceyb-i Hümayûn Hazinesi bilinen görevinin dışında⁴³² padişahın bütün gelirlerinin toplandığı ve buna mukabil padişah tarafından yapılacak harcamalarla, saraya âit masrafların ödendiği bir iç hazine haline gelmiştir. Ceyb-i Hümayûn Hazinesi'nin işlevinde meydana gelen değişiklikle bir iç hazine hüviyetini kazanmasını müteâkip Ceyb-i Hümayûn adı Sultan Abdülmecid'in emri ile Receb 1263 (Haziran

* İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

⁴³² Tanzimat öncesinde Ceyb-i Hümayûn Hazinesi, Osmanlı Devleti'nin iç hazinesinin fonlarından biri olup, sadece padişaha âit bir takım gelirlerin toplandığı ve bu haliyle padişahın cep harcı durumu olan bir birimdi.

بهاسی ۱۰ پاره در

بیل اشتراك :

استانبول ایچون سنه لکی ۱۰،
آلی آیلغی ۶ — ولایات ایچون
سنه لکی ۲۳، آلی آیلغی ۱۲
غروشه در .

۱۹ صفر سنه ۱۳۱۱

حزینہ فنون

بهاسی ۱۰ پاره در

محل اداره و توبلی :

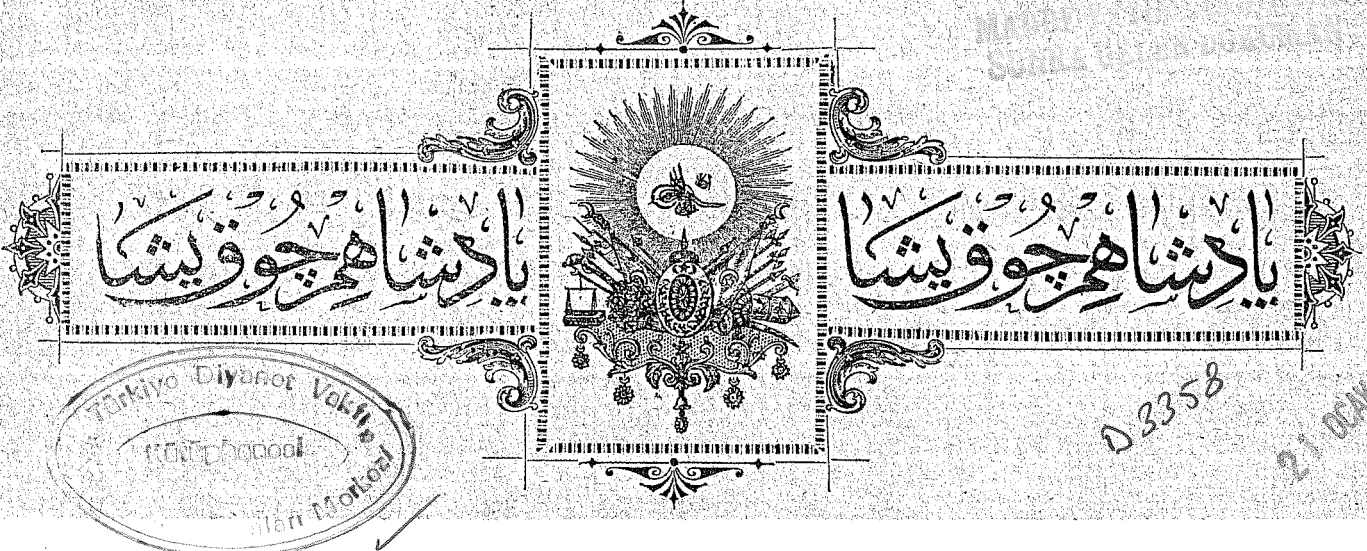
باب عالی چاده سنه ۴۴ نومرولو
(عصر کتابخانه سی) در
درج اولیان اوراق اعاده
ایلمز .

۱۹ اغستوس سنه ۱۳۰۹

برنجی سنه

بنجشنبه کونلری نشر اولنور فنی وادی هفته لک رساله

عدد : ۸

Hazine-i Fünûn Mecmûası

Oğuz Çetinoğlu
Mehmet Şadi Polat

Adı, 'Fen Bilgileri Hazinesi'
anlamına gelen Hazine-i
Fünûn Mecmuası, ilk defa
15 Haziran 1885 tarihinde,
yayınlanmaya başlamıştı.
Bu dergi, yalnızca bir sayı
çıkartılabildi. 8 yıl aradan
sonra Asır Kütüphanesi'nin
kurucusu Kayserili Kırkor Faik
Efendi tarafından tekrar yayın
hayatımıza kazandırıldı.

Edebiyat ve fikir dergisi olan Hazine-i Fünûn; İstanbul'da, 15 Temmuz 1893 (Rumî takvime göre 1 Muharrem 1301) tarihinde, "Edebiyat ve fûnûndan bahseder, devlete faydalı olmak üzere haftada bir defa yayınlanır" notuyla Asır Kütüphanesi'nin kurucusu Kayserili Kırkor Faik Efendi tarafından yayınlanmaya başladı.

Dergi, ilk defa 15 Haziran 1885 tarihinde, ilim ve fen üzerine yazılmış yazılarla, Dr. G. Cerrahiyan tarafından, klasik kitap ölçülerinde 8 sayfa olarak yayınlanmaya başlamıştı. Bu dergi, yalnızca bir sayı çıkartılabildi. 8 yıl aradan sonra tekrar yayın hayatımıza kazandırıldı. Hazine-i Fünûn, Osmanlı Devleti'nin uzak bölgelerinde abonesi bulunan, çok okunan bir dergiydi. Dergide belirtildiğine göre bazı sayıları 6000 adet basılmıştı.

Ahmed İhsan ve Şürekâsı Âlem Matbaası'nda basılan dergi, 20 x 28 cm ölçülerinde, kendinden kapaklı, iki veya üç sütun olarak düzenlenmiş sekiz sayfadan oluşuyordu. Bazı sayıları on iki ve on altı sayfa olarak çıktı. Her yıl 1. sayıdan başlıyor, yıl sonunda 52 sayılık bir cilt oluşuyordu. Dergi, 2 Eylül 1896 tarihinde, 4. yayın yılının 20. haftasında, toplam 176 sayılık, 1500 sayfalık bir külliyat oluşturduktan sonra yayın hayatından çekildi. İlk iki yıl, dergiyle aynı ölçülerde, sekiz sayfa hacimli roman ilaveleri verildi.

Adı, 'Fen Bilgileri Hazinesi' anlamına gelen Hazine-i Fünûn Mec-

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
OSMANLI MÜESSESELERİ VE MEDENİYETİ TARİHİ
BİLİM DALI

HAZİNE-İ HASSA NEZÂRETİ

Doktora Tezi

Yöneten: Prof. Dr. Mübahat KÜTÜKOĞLU

Hazırlayan: Arzu TERZİ
93/11055

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	138060
Tas. No:	956.0742 TER.14

İstanbul 1997

DOLMABAHÇE SARAYI HAZINE-İ HASSA DAİRESİ II

14 ARALIK 1994

CENGİZ KÖSEOĞLU*

"Saltanat hazine ile olur. Cem'i hazine ile olur.
Zulm ve sitem ile olmaz."
Sadrazam Lutfi Paşa, Asafname (16.yy)

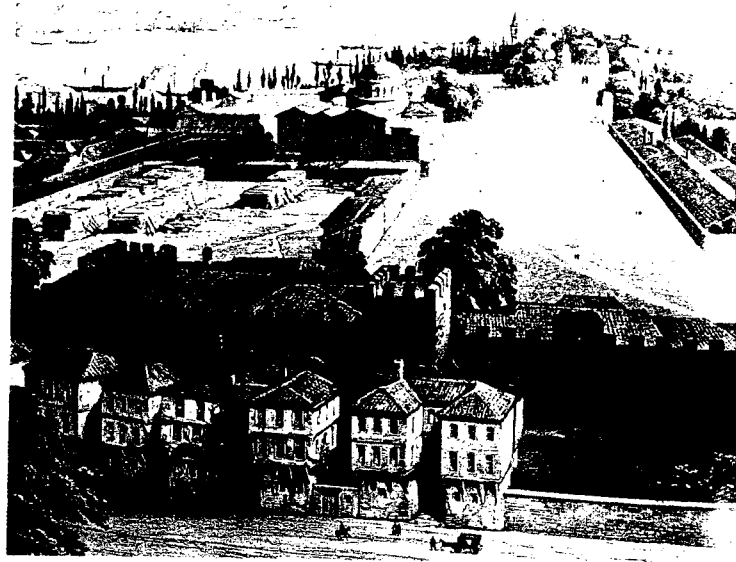
Hazine-i Hassa-yı Şahane'nin Dolmabahçe Sarayı'na, H. 1294/M. 1877 tarihinde taşındığı bilinmektedir. Oysa saray, 1857 yılında hizmete girmiştir. Bu durumda, Dolmabahçe Sarayı Hazine-i Hassa binasının yaklaşık yirmi yıl hangi işlevde kullanıldığı ve ne amaçla inşa edildiği, ilginç iki soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Halen Milli Saraylar Daire Başkanlığı makam ve bürolarının yer aldığı bu bina ve ona bağlı olarak, simetriginde bulunan eski Mefruşat Dairesi, bugünkü Kültür-Bilim ve Tanıtım Merkezi binası, aslında "Der-gah-ı Âli Kapucubaşları ve Kapucuları Daireleri" olarak yapılmış ve 1857 tarihinden başlayarak bu amaçla kullanılmışlardır.

O tarihte denize yakınlığı nedeniyle "Kordon Kapusu" adıyla anılan şimdiki *Hazine-i Hassa Kapusu*'nun sağ ve sol kanatlarında yer alan bu iki binanın, başka- ca hiçbir işlev taşımadığı çok güçlü bir olasılıktır. Osmanlı saray teşkilatında, kapucubaşılık ve kapuculuk son derece önemli makam ve görevlerdir. Özellikle Topkapı Sarayı'ndaki yaşam sürecinde bu makam tümüyle imparatorluk yönetiminin odağı içindedir ve sarayın ünlü kapıları olan Bâb-ı Hümayun, Bâb-üs Selâm (Ortakapı) Akağalar Kapısı (Bâb-üs-Saade), Topkapı Sarayı'nın avlularını birbirine bağlama işlevleri dışında çok daha önemli roller üstlenirler.

Topkapı Sarayı'nın bu üç anıtsal kapısı, birer kurum niteliğinde ve sarayla Bâbiâli'nin ya da sarayla, yani padişahla halkın ilişkilerini düzenleyen sınır taşları durumundadır. Örneğin, sadrazamın tüm yetkile- ri, bu kapılardan birinde noktalanır. Kubbealtında şeyhülislâmla tartışan sadrazamın öfkelenerek "*Bâb-üs Selâm'dan çıkınca başın keserim*" dediği bilinmekte- dir. Bir başka örnekse, azledilecek sadrazamların ceza- larının genellikle Ortakapı'nın (Bâb-üs Selâm) iki ka- nadında yer alan ve "Kapı Arası" adıyla da bilinen odalardan birinde verilmesi, sadaret mührünün elle- rinden burada alınmasıdır.

Saray'ın halkla ilişkileri konusunda ilginç bir örne- ğe, Naima Tarihi'ndeki bir bölümde rastlıyoruz. Sefer- den dönen Ordu-yu Hümayun'un getirdiği düşman kelleleri, Bâb-ı Hümayun'un sağ ve sol tarafında sergi-

lenmekte "*kellelerden peşteler*" yani tepeler oluşmakta- dır. Sarayın dışkapısı önünde kesik düşman başların- dan oluşan, ilk bakışta dehşet verici görüntü, kazanı- lan zafer ve yapılan büyük fetihlerin halka gösterilme- si yanında, belki de saray otoritesinin yine teb'aya (halka) hissettirilmesi bakımından da gerekliydi. Ne var ki bir dönemin bu mutlak otoritesi, batılılaşma sü- reci içinde giderek hafiflemiş ve Dolmabahçe Sara- yı'nın Kordon Kapısı'nda (Hazine Kapı) artık önemini büyük ölçüde yitirmiştir. Ama Kordon Kapısı, yine de bir Bâb-ı Hümayun işlevindedir ve uygar ilişkiler için- de de olsa geçmişte taşıdığı anlamları hâlâ taşımakta- dır.

* Cengiz Köseoğlu. Sanat tarihçisi. Milli Saraylar'da uzman.

by Kays, who sent off the animals and non-combatants in one direction, and together with his warriors went in another. As he expected, Hudhayfa and Dhubyān followed the animals, and, as they scattered to gather in the plunder, 'Abs fell on them unexpectedly and wreaked such slaughter that al-Rabi' b. Ziyād and his brothers begged him to desist. This battle was known as the Day of Dhū Husā (94-5). Hudhayfa and his brother Hamal escaped the carnage, and with a few companions came to the Well of al-Habā'a, where they were finally hunted down by a group of 'Abs, among whom was Shaddād, the father of the poet 'Antara. Both Hudhayfa and Hamal were killed. The *Nakā'id* adds as an afterthought that it was said that Hudhayfa killed the mother of Kays, whom he found among the animals, on the Day of Dhū Husā (95-6).

From this point, the fortunes of war change. The rest of the chronicle is given over to the wanderings of 'Abs, who, hard-pressed by the combined forces of Dhubyān, leave their homeland in an attempt to find allies or *ḍiḡwār* among the Arabs who were not of Ghatafān. They first defeat the Banū Kalb on the Day of 'Urā'ir; then they go to the Banū Sa'd b. Zayd Manāt, who give them a pledge of security for three days, but attack them later and are defeated on the Day of Farūḡ. Then 'Abs go to the Banū Ḥanifa in al-Yamāna, but find no support with them. They finally find *ḍiḡwār* with 'Amir b. Sa'sa'a, but it is given grudgingly and 'Abs are subjected to indignities. It is during this period that they participate in the Day of Shi'b Djabala referred to above. Thereafter they leave 'Amir and go to the Banū Taghlib. Taghlib react favorably to their request and send a delegation to consult with 'Abs, but among the delegates Kays recognises an old enemy, Ibn Khims al-Taghlibi, who had killed al-Ḥarith b. Zālin, the man who had avenged the murder of Kays's father. Kays slays Ibn Khims and the chances for *ḍiḡwār* with the Banū Taghlib are ruined (98-104).

Thereafter, weary of war, Kays sends his tribe home to try to make peace with Dhubyān. After some difficulties this is accomplished, but Kays himself refuses ever again to be a *mudḡawir* of any house of Ghatafān and departs for 'Umān, where he later dies. Peace is concluded with Dhubyān by al-Rabi' b. Ziyād and the rest of the Banū 'Abs (104-8).

It is clear that whoever put together this account of the war—al-Kalbi or his informants—was a partisan of 'Abs. Kays is made to appear as a paragon of forbearance (*ḥilm*) and Hudhayfa an unmitigated villain. Kays in the beginning attempts to call off the wager, which was made without his consent, because he realises that it can only lead to trouble. Hudhayfa insists on running the race, and then wins it only by cheating. He later on sends Hamal to kill Mālik b. Zubayr, although he had previously accepted the bloodwit for his brother 'Awf, and now refuses to return the camels. Kays lets one of his sons go as a hostage in an effort to bring about peace, and Hudhayfa kills him with the other children in a barbarous manner. Later on he kills Kays's mother. Finally, at the end, at the Well of al-Habā'a, Hudhayfa shows himself a coward and has to be pushed into the fray by his brother Hamal. Kays, who was not present, expresses in verses his regret at the incident and refers to Hamal as "the best of men", and says he would weep for him forever, were it not that he had behaved unjustly.

In the other sources, Kays does not appear in such a good light, nor is Hudhayfa so wicked. According to *Id.*, v, 151, Dāhis and al-Ghabrā' raced against

each other and not as a team. The wager was between Kays and Hamal b. Badr, the owner of al-Ghabrā', who arranged the deception, and thus appears as instigator of the war instead of his brother.

Kays is said to have killed not the brother, but Mālik (or Nadba), the son of Hudhayfa, whom his father had sent as a messenger to ask for payment of the wager. As a messenger his person should have been sacred, but Kays said grimly, "I'll pay you later", and then thrust his spear through his back (*Id.*, v, 152; Ibn al-Athir, i, 572).

The killing of the children is told in two separate episodes. Rayyān b. al-Asla' is taken prisoner, but is released by Hudhayfa and gives his two sons and nephew as hostages. Kays kills Mālik b. Badr and only then does Hudhayfa in retaliation kill the two sons of Rayyān, who die calling for their father. He is prevented from killing the nephew by the boy's maternal uncles, who were apparently of Fazāra (Ibn al-Athir, i, 576). Later, 'Abs agree to pay Hudhayfa ten bloodwits for his losses and give as hostages a son of Kays and a son of al-Rabi' b. Ziyād. Hudhayfa is only able to get his hands on the son of Kays, but captures two other 'Absis and kills the three of them together. It is not actually stated that this last group were children (*ibid.*, 577). In still another account of this incident, Kays is made to bear the blame for foolishly insisting on giving hostages against the advice of al-Rabi' b. Ziyād, who wished to stand and fight (Maydāni, ii, 114). In general, the other sources give much more importance to al-Rabi' than does the narrator in the *Nakā'id*.

According to the *Nakā'id*, Kays was not present at al-Habā'a when Hudhayfa and Hamal were slain, but he is there in the other versions, egging his comrades on with the cry *labbaykum* in answer to the cries of the children as they were murdered (*Id.*, vi, 157; Ibn al-Athir, i, 579).

'Abs and Dhubyān were permanently reconciled, and the war of Dāhis had no political aftermath that affected the course of events after the advent of Islam. For later Muslims, the most important results of the war were literary, since it is the best-documented of all the wars of the pagan Arab tribes. Several famous poets participated in it or allude to it in their poetry. Among them are 'Antara b. Shaddād, Nābigha al-Dhubyānī, Labid, whose mother was of 'Abs, and the 'Absī leaders Kays and al-Rabi'. The memory of the major events in the struggle was doubtless still fresh when scholars began to collect the poetry and anecdotal material connected with it, though it is likely that the minor incidents, the personalities of the participants, and the real causes of the quarrel had already been invested with an aura of romanticism. Probably the very quantity of data facilitated this process which is apparent in the surviving accounts. Even as late as the Umayyad period, the war was exploited for *fakhr* and *hidā'a* themes; several Arabic proverbs and proverbial expressions are said to have originated in the dialogue between Hudhayfa and Kays (Maydāni, nos. 537, 613, 821, and 1330), and Dāhis became a permanent part of Arabic folklore and literature as a symbol of bad luck and enduring enmity, embodied in the proverbs *ash'am min Dāhis* and *kad waka'a baynahum harb Dāhis wa 'l-Ghabrā'* (*ibid.*, nos. 2033, 2925).

Bibliography: in addition to the works mentioned in the text, see al-Mufaḍḍal al-Dabbī, *Amthāl al-'Arab*, Istanbul 1300, 26 ff. (not seen); al-Nuwayrī, *Nihāyat al-arab*, xv, Cairo 1949, 356-63 (copies *Id.*); G. W. Freytag, *Arabum proverbialia*, ii, 275-83 (= Maydāni); Abū Tammām, *Hamās*

AI, Sup. 179

carmina, ed. Freytag, i, 222-3, 232, '449, 450-1 (all quite brief); Ibn al-Kalbi, *Hishām b. Muḥammad*, *Nasab al-khayl*, ed. G. Levi della Vida, Leiden 1928, index (genealogies of Dāhis and the other horses); W. Caskel, *Gamharat an-nasab*, i, Tafeln 130, 132 (genealogies of Dhubyān-Fazāra and 'Abs); idem, *Ajām al-'Arab*, in *Islamica*, iii (Supplement, 1930) 1-99 (literary aspects of ayyām-literature).

(J. A. BELLAMY)

✱ **DĀIRA SANIYYA**, the term used for the administration of crown lands in the Ottoman Empire during the last quarter of the 19th century. *Saniyya* lands were the *mulk* (private freehold) of the 'Sultan'. They were administered by a well-organised establishment, the *Dā'ira Saniyya*, which had branch offices in areas where these lands were abundant. After the revolution of 1908, Sultan 'Abd al-Ḥamid II ceded his private properties to the state. The lands continued to be called *saniyya*, but they were transferred to the newly-formed department of *al-Amāk al-mudawwara*.

Within months of the accession to the throne of 'Abd al-Ḥamid II, vast areas of the richest agricultural lands in 'Irāk had been registered as his private property. Most of these lands were in the Hilla-Diwāniyya, 'Amāra, and Baḡra districts. They were acquired by all possible means, from expropriation by imperial order to *bona fide* purchases with the sultan's money. The *Saniyya* Land Department in 'Irāk had close ties with the army, the only source of trained engineers and surveyors able to collect the revenues. The lands continued to be farmed out by *iltizam*; tribes occupying *saniyya* lands persisted in considering them as their tribal *lazma*. The Sultan received from *saniyya* lands both the *mallākiyya* (owner's share) and the tithes. Tenants were granted certain privileges in order to induce them to remain on these lands.

In Egypt, the term was related to the Muḥammad 'Alī dynasty. Land given by Muḥammad 'Alī and his successors to themselves or to members of their family originally was called *ḍiḡlik* (pl *ḍiḡālik*), and Ismā'il adopted the term *ḍiḡālik saniyya* or *ḍiḡālik al-dā'ira al-saniyya*. By 1880 the *Dā'ira Saniyya* lands amounted to 503,699 feddans, most of them in Upper and Middle Egypt. This land was pledged as security for two loans contracted by Ismā'il in 1865 and 1870 and consolidated and unified in 1877 and 1880. After Ismā'il's deposition and in the course of the liquidation of Egypt's debt, the *Dā'ira* lands passed into the control of the state, and only a small part was later restored to the princes in a final settlement in 1893 or repurchased by them. The bulk was sold to land companies and private persons. In 1898 British capital formed the syndicate which later became the Daira Sanieh Company and disposed of all *Dā'ira* lands on behalf of Egypt's creditors. The operation was completed by March 1906, resulting *inter alia* in a considerable increase in the area owned in large estates.

Bibliography: A. Jwaideh, *The Saniya lands of Sultan Abdul Hamid II in Iraq*, in G. Makdisi (ed.), *Arabic and Islamic studies in honor of Hamilton A. R. Gibb*, Leiden 1965, 326-36; 'Alī Pasha Muḥārak, *al-Khiṭa' al-tawfiḡiyya al-ḍiḡāda*, Būlāk 1304-5/1887-8; *Rapport présenté par le Conseil de Direction de la Daira Sanieh à S. A. Le Khédive sur la situation de l'année 1880*, Cairo 1881; G. Baer, *A history of landownership in modern Egypt 1809-1950*, London 1962.

(G. BAER)

✱ **DAKAR**, the capital of Senegal, is situated at the tip of the Cape Verde peninsula. Its position

is the westernmost outpost of the ancient world (its longitude reaches 17° 16' W. at the point of the Almadies). The region of Dakar, which covers almost the whole of the peninsula, is subdivided into three parts: (1) An eastern highland area (more than 100 m. in altitude); the N'Diass range rises some 70 m. above lake Tanma; to the east, the relief consists of hills or low plateaux with very gentle slopes not exceeding 40 to 50 m.; (2) the tip of the peninsula; from Fann Point to Bel-Air Point, the coastline is very jagged; numerous capes (Fann Point, Cape Manuel, Bel-Air Point) define the bays (Soumbédioune, the Madeleines, Bernard, Port of Dakar, etc.); the altitude is very modest, except at Cape Manuel (40 m.); (3) In the north-west of the region, the coast-line is more or less jagged, with a series of capes; the Cape of Yoff, Cape of the Almadies. Here, by contrast, the contours are higher, with the Mamelles (100 m.), and with plateaux at altitudes of between 30 and 50 m. A vast plain links the two mountainous regions of the Cape Verde peninsula. The centre of this plain is a marshy area with stable dunes. In the north, a strong cordon of dunes forms a distinct barrage for seafarers and isolates a whole series of lakes: lake Yovi, lake Tanma, lake Retba, lake Mbebeuse, etc. To the south there is a cordon of shifting dunes.

The peninsula of Cape Verde has a special climate totally different from that of the interior of the country. During the "bad season" or rainy season, which lasts from mid-June to October, temperatures reach 25° to 27° C., the air is humid, and there is an average of 600 to 650 mm. of rainfall, the maximum being in the month of August. The singular feature of the climate is the length of the "good season", or dry season, which lasts from November to mid-June. Temperatures are mild (19° to 23°), owing to the proximity of the sea, but especially to the cold current of the Canaries, which hugs the Senegal-Mauretanian coast, and to the *alizé*, the sea-wind of the Azores, which bars the way to the *harmattan* (a hot and dry wind).

Historically, the peninsula of Cape Verde was part of the kingdom of Kayor. It was visited in 1444 by the Portuguese Denis Diaz. While Gorée, an island lying 3 km. to the east provided a transit centre for European navigators and for the slave trade, and was the residence of governors controlling the whole of the coastline as far as Gabon, Dakar was nothing more than a tiny village occupied by fishermen of the Lebou tribe (a branch of the Wolof). It was on 25 May 1857 that the captain of the vessel *Prolet*, in agreement with the leaders of the theocratic Republic of the Lebou, officially hoisted the French flag at Dakar, which henceforward became a port of call on imperial communications routes to south America. In 1895, a general government was formed charged with co-ordinating the policy of the governments of the different colonies constituting French West Africa (A.O.F., l'Afrique Occidentale Française). The governor of Senegal was, however, actually installed at Saint-Louis, capital of the A.O.F.

It became a naval base in 1898, the capital of the A.O.F. in 1902 with a governor-general, the focal point of the major axes of communication between the A.O.F. and metropolitan France, and the seat of the Grand Federal Council in 1957. Dakar also became the capital of the colony of Senegal from 1957 onwards, then that of the Federation of Mali (comprising Senegal and the former French territories of the Sudan), and finally that of Senegal after the accession of the country to international status.

Dolmabahçe Sarayı Hazine-i Hassa Dairesi

CENGİZ KÖSEOĞLU
Sanat Tarihçisi, Uzman, Millî Saraylar Daire Başkanlığı

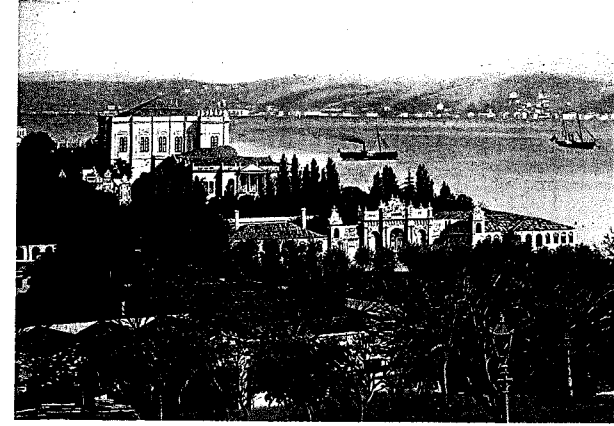
*"Reaya olmayınca hazine olmaz,
Hazine olmayınca padişah olunmaz."
IV. Mehmet¹*

FA: 1 KANUNNAMESİ'NE göre, 15. yüzyılda Osmanlı devlet yönetimi dört ana rûkn² üstüne oturuyordu. Devletin tüm ağırlığını taşıyan bu ayaklardan birincisi, *Vükela* yani vezirlerdi. İkinci ayak *kazaskerler*dir (ordu)ki, Rumeli ve Anadolu olmak üzere ikiye ayrılırlar. Üçüncü ayak ise *defterdarlar*dır. Bunlardan başka dördüncü ayak da *nişancılar*dır. Padişah fermanlarını tuğralayan bir anlamda padişahın danışmanlarıdır³.

İstanbul'un fethi ve büyük çapta Avrupa ve Asya'da gerçekleştirilen fetihler Osmanlı Devleti'nin hızla büyümesi, devlet örgütlerinin de yeni baştan geliştirilmesine neden olmuştur. Fatih Kanunnamesi'nde, yönetim

ayakları ayrıntılarıyla biçimlendirilmektedir. Devletin hazinesinden sorumlu olan defterdarın görev ve yetkileri, hatta bayram törenlerinde nerede duracağı bile saptanmıştır⁴.

Topkapı Sarayı'ndan sonra 19. yüzyıl ortalarından başlayarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim odağı olan Dolmabahçe Sarayı'ndaki, Hazine-i Hassa Dairesi, aslında Topkapı Sarayı içinde yer alan, hazine birimlerinin bir uzantısıdır. Bu nedenle Topkapı Sarayı'ndaki hazine birimlerini de tanımadan önce, erken Osmanlı dönemlerinden başlayarak, kısa geçişlerle irdelemekte yarar görülmektedir.

Dolmabahçe Sarayı'nın "Hazine Kapı" diye anılan Saat Kulesi yönündeki büyük kapısı. Eski bir kartpostalın alınan bu resimde, sağ tarafta Hazine-i Hassa Dairesi'nin bir bölümü görülmektedir (solda). Dolmabahçe Sarayı koleksiyonunda bulunan ve İstanbul Amire yanmadan önce yapılmış imzasız bu yağlıboya resimde, Hazine Kapı'nın deniz tarafındaki Hazine-i Hassa Dairesi'nin üst katı ve çatısı görülmektedir (üstte).

Devletin kurucusu sayılan Osman Bey (1299-1324) öldüğünde, geriye sadece bir kaşık, bir tuzluk (ya da tozluk), bir işlemeli kaftan, yeni bir sarık, birkaç ipekli sancak, çok iyi atlar ve sürüler bıraktı. Altın ve gümüş açısından hazinesi oldukça yoksuldu.

Oğlu Orhan Bey (1324-1362) Bursa'yı kuşattı. Bizanslı komutan 30.000 altın karşılığında, halkın malları ile birlikte şehirden çıkmalarına izin verdi. Bu 30.000 duka altın, Hıristiyan hükümdarlarının hemen 300 yıl her bantı isteyişlerinde *kurtuluş akçesi* bedeli oldu⁵.

Sultan I. Murat (1362-1389) Edirne'yi fethederek Avrupa'ya yöneldi. Balkanlar'da büyük çapta fetihlerden sonra Macaristan kapılarına dayanıldı. Bulgar Kralı hazineleri ile birlikte esir alındı. Balkanlar'da bir kalenin zaptından sonra, savaş ganimetlerinden bir altın tası külahının altına gizleyen bir neferi, huzuruna getirtten I. Murat, beşte biri devlet hazinesine ait olan bir savaş ganimetini sakladığı için ayıpladı⁶.

Bu arada şehzade düğünlerinden gelen armağanların da Osmanlı Devlet Hazinesi'nde önemli bir yeri vardır. I. Murat'ın şehzadelerinden Beyazıt'ın düğününde, Aydın, Menteşe, Kastamonu, Karaman beylerinin ve Suriye ve Mısır sultanlarının elçileri de hazır bulunmuşlardı. Geleneğe göre, Arap atlarından, İskenderiye kumşlarından değerli armağanlar getirmişlerdi⁷.

Bu düğünde, Evrenos Bey'in sunduğu armağanlar oldukça ilginçtir. Yüz esir armağanları taşımıştır. On esirin ellerinde duka altınlarıyla dolu altın tabakları, diğer on esir de gümüş paralarla dolu, gümüş tabakları hükümdara sunmuşlardır. Diğer seksen esirin ellerinde ise, altın ve gümüşten on leğen, mineli bardak ve değerli taşlarla süslü (murassa) şişe ve kadehler vardı. Mısır Sultanı, tantanalı bir elçilikle dostluğunu ve ağır baha armağanlarla yakınlığını I. Murat'a gösterdi⁸.

Yıldırım Beyazıt (1389-1402) döneminde, Niğbolu Meydan Savaşı sonucunda, Macaristan, Fransa ve Kıbrıs Kralları, esirlerini kurtarmak için, Padişah'a çok değerli armağanlarla birlikte 200.000 duka göndermişlerdir. Ayrıca Macaristan, her yıl için 10.000 duka vergi ödemeyi kabullenmiştir.

15. yüzyıl başlarında, Ankara Savaşı ile Timur orduları Anadolu'yu zaptederek Osmanlı Devlet Hazinesi'ni de ele geçirmişlerdir. Timur'un iki betikçisi (memuru) bu hazineyi defter ederek götürmüştür.

Çelebi Sultan Mehmet (1413-1421), dokuz yıl gibi kısa bir süre içinde güçlü bir ordu ve hazinesini kurarak devleti yeniden ayağa kaldırmıştır. İlk olarak, Anadolu ve Suriye yoluyla, Mekke ve Medine'ye giden hacılarla bu iki şehrin fukarasına dağıtılmak üzere altın olarak bir miktar para gönderir. Bu gelenek *sürre* adıyla her Osmanlı padişahı döneminde her yıl belirli günde tekrarlanmıştır⁹.